

Domonkosi Ágnes: Stíluselemzés, trópusok, alakzatok. Líceum Kiadó, Eger, 2006. 187 lap

Domonkosi Ágnes, a kötet szerzőjét a nyelvtudomány több diszciplínája, így például a szociolingvisztika, a stilisztika és a szövegtan is, legtehetségesebb, legígéretesebb fiatal kutatói között tartja számon. Eddigi munkásságának főbb eredményeit korábbi önálló kötetéből, számos – tanulmánygyűjteményben és rangos folyóiratban megjelent – dolgozatából, tudományos előadásából ismerhetjük.

Jelen kötetben azokat a tanulmányait gyűjtötte egybe, amelyeket az elmúlt közel egy évtizedben az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszéke mellett működő Stíluskutató Csoport legutóbbi, az alakzatok vizsgálatára irányuló OTKA-programjának keretében vagy legalábbis e programmal valamiképpen összefüggően készített. Az eredetileg önállóan megjelent dolgozatokat a lényegében közös kutatási keretnek és a logikus elrendezésnek köszönhetően sikerült úgy összefogni, fejezetekbe rendezni, hogy a tanulmánykötet valódi belső egységet mutat, gerincét ugyanis a nyelvi képek és az alakzatok világos és konzekvens elméleti alapokra épített, funkcionális vizsgálata adja.

A tanulmányokat három nagy fejezetbe, tematikus egységbe rendezve olvashatjuk: *A posztmodern szépirodalom stilisztikai elemzésének lehetőségei; A képszerűség szerepének értelmezési lehetőségei; Az alakzatok szerepének értelmezési lehetőségei.* Az első fejezet írásai komplex stíluselemzéseket adnak napjaink magyar szépirodalmának köréből, az első Garaczi László műveinek átfogó, a második pedig Parti Nagy Lajos egyik versének részletekbe menő, funkcionális leírásával. A második nagy egység a stilisztika egyik legvitatottabb területének, a trópusoknak a vizsgálatára vállalkozik. A harmadik fejezet kötődik a legszorosabban a fent említett, az OTKA által támogatott kutatási témához, a retorikai-stilisztikai alakzatok leírásához.

A posztmodern szépirodalom leírásának bevezetéseként, a fejezet első tanulmányának – *A stíluselemzés lehetőségei és korlátai: kísérlet Garaczi László műveinek stilisztikai elemzésére* – elején a stíluselemzés módszeréről szólva egy rövid nyelv- és stíluselméleti áttekintést ad a szerző. Ez mindenképpen szükséges, szerencsés itt, hiszen bármilyen nyelvi leíráshoz-elemzéshez, illetve annak helyes értelmezéséhez elengedhetetlen feltétel az elméleti háttér egyértelművé tétele. A Domonkosi által e tanulmányban, illetve magában a kötetben alkalmazott módszer egyrészt alapoz a funkcionális stilisztika – bizonyos vonásaiban a strukturalista stílusfelfogástól sem idegen – eredményeire, másrészt azonban (és ez a kötet egészét olvasva meghatározóbbnak tűnik) erőteljesen érvényesíti a pragmatikai-hermeneutikai alapozottságú megközelítésmódot, illetve a kognitív nyelvészet bizonyos meglátásait. Ennek alapján a Garaczi-művek stílusát tárgyaló dolgozat arra tesz kísérletet, hogy „a funkcionális stilisztika átértékelt eszközkészletének segítségével” alakítsunk ki dialógust a művekkel, így vázolja fel Garaczi stílusának egy lehetséges értelmezését. Ebben a keretben elemzi aztán remekül kiválasztott példákra építve a következőket: a szó- és kifejezőkészlet, ezen belül a szókincs rétegződése, egyéni szóalkotás – a sajátos szavak világa, a jelölés és a jelentés játéka, a kifacsaródó frazémák játéka, a névadás – a tulajdonnevek világa és játéka; a szövegköziség és a stílusköziség stílus- és értelemképző szerepe, másképpen szólva az egységgé keveredés stilisztikájának újabb megvalósulási lehetőségei, ezen belül az allúziók, a beépített szövegdarabok és a stílusimitációk összjátéka. A stíluslemek harmadik nagy egységként az „átlényegülő stílmák”-at, azaz a „stílus-eszközök öniróniája”-ként értelmezhető trópusokat: a hasonlatokat, metaforákat, metonímiákat, szinesztéziákat és szimbólumokat tárgyalja. A negyedik nagy vizsgálati terület az alakzatok funkciója, itt főképp az ismétlés különböző típusairól, ezenkívül néhány kisebb jelentőségű alakzatról esik szó. Végezetül az extralingvális eszközöket és a jellegzetes szintaktikai viszonyokat, a mondat szerkesztés stílusbeli szerepét tárgyalja Domonkosi. A tanulmányt egy példaszzerűen tömör és informatív összegző stílusjellemezés zárja. Az első fejezet második tanulmánya Parti Nagy egy szövegének elemzésére építve mutatja be azt, hogy miképpen értékelődik át a nyelv a legújabb irodalomban (*A nyelv átértékelődése a posztmodern költői stílusban, Parti Nagy Lajos: elrepullman*). Domonkosi a nyelvhez való viszony gyökeres átalakulását Kulcsár Szabó Ernő nyomán „a nyelv

uralhatatlanságának tapasztalatára” vezeti vissza, vagyis arra, hogy a nyelvbe és a nyelv által leírt világba, az elmondhatóságba vetett bizalom meginog, és így maga a nyelv, a stílus is új dimenziókat kap. Az „egymásba csúszó” grammatikai és jelentéskategóriák invenciózus, igen részletes elemzése teljességgel megalapozza a következő összegzést: Parti Nagy szövegének „stílusa a hasonló és azonos hangalakok egymásba játszásával, az egyéni és bizonytalan jelentésű szóalkotások gyakoriságával, a szóképzés és a szóösszetétel lehetőségeinek kitérítésével, az alaktani és szintaktikai szabályok folyamatos megszegésével, vagyis grammatikai metaforák sokaságával, a mondatszerkezet zártságának felbontásával, a hagyományos költői képek (pl. az *este* megszemélyesítése) megújításával és a kétféle vizuális megjelenés intertextualitásával írható le átfogóan”.

A költői képek szerepét tárgyaló fejezet első tanulmányának – *Az emlékezet metaforái a magyar nyelvben* – témája nemcsak igen fontos, hanem rendkívül időszzerű kérdéskört is érint. Napjaink egyik meghatározó nyelvelméleti irányzatának, a kognitív nyelvészetnek ugyanis kulcsfontosságú kutatási területe a metafora. E szókép értelmezésében a kognitív nyelvészetnek sikerült újraírni a több évezredes retorikai-stilisztikai hagyományt, és ezáltal sokoldalúan bizonyítani azt, hogy a metafora az emberi gondolkodás és nyelv megértésének és leírásának nem periférikus, hanem centrális eleme. Domonkosi elsősorban az új metaforaelmélet nagy hatású kutatóinak, Lakoffnak, Johnsonnak, Turnernek és Kövecsesnek az elméleti eredményeire épít, a korábbi meglátásokat egyrészt továbbgondolva, másrészt számos magyar nyelvű példával bizonyítva a kognitív metaforaelmélet alkalmazhatóságát. A nyelvhasználat és a nyelvészeti leírás egészen más területét érinti a következő, *A képszerűség szerepe Kossuth stílusában* című tanulmány. Ráadásul egészen más nyelvi korszakba is vezet, mint a korábbi írások, hiszen az első fejezet korpuszát a legújabb szépirodalom termése adta, emlékezet metaforáinak vizsgálata is jórészt napjaink nyelvhasználatára épült. Szerencsés ez a „váltás”, hiszen ezáltal jóval teljesebb képet kapunk a metafora természetéről, nyelvi szerepéről, emellett ez a tanulmány újszerű szemléletével, lényeglátó gondolataival jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy Kossuth szónoki stílusáról is árnyaltabb képünk legyen. A dolgozat arra is példát mutat, hogy az új kognitív metaforaelmélet alkalmazhatóságának milyen a megszokottaktól eltérő, ám lényeges lehetőségei vannak a nyelvtudományban, azon belül is a stilisztikában. A fejezet harmadik, „*Belül ég, de kívül éget*” – *A kint-bent viszonylat megjelenítése József Attila költészetében* című tanulmánya megint csak új líra- és nyelvtörténeti időszakba vezet. Az elméleti keret azonban változatlan, azaz itt is a kognitív metaforaelmélet alapgondolataiból indul ki a szerző, majd meggyőzően bizonyítja, hogy a metaforikus kint-bent viszonylat szempontjának érvényesítése rendkívül tanulságos lehet József Attila több tematikus verscsoportjának az interpretálásában is. Találós és megalapozott Domonkosi összegzése is, amelyben azt állapítja meg, hogy a kint és a bent viszonylatának több szinten történő értelmezése egyrészt „olyan általános érvényű tértmetaforikus lehetőséget kínál, amely keretet ad a szubjektum világba vetettségének értelmezéséhez, másrészt a kint világának forrástartományai metaforizálhatják a belsőt, harmadrészt pedig a tértmetaforába a kint és bent elválasztottságát és összefüggését megjelenítő további képi síkok épülhetnek”. A következő tanulmány (*A képszerűség jelentésvizsgálata Baka István Tájékpohárral című versében*) célja annak bemutatása, hogy a metaforában egymás mellé rendelődő jelentések szemantikai kölcsönviszonya hogyan hoz létre egy új, sajátos, az adott kapcsolatra jellemző jelentésszerkezetet. A szerző elsősorban azt tartja szem előtt, ami a jelentések kapcsolódásából általánosítható. Az elemzett szöveg kiválóan alkalmas e célok megvalósítására, mert a két izotópiásíkon mozgó képszerűség allegorikussá nő, és ezáltal bizonyos értelemben egyesíti a költői és a köznapi metaforák sajátosságait. *A metaforikus szövegek koreferenciális elemzésének kérdései* című dolgozat egy szövegtani-stilisztikai érdekű, mindkét tudományterület szempontjából igen lényeges terület, ahogy a szerző írja: „kikerülhetetlen feladat” tárgyalására vállalkozik, amikor a nyelvi képekkel építkező képszerű szövegek koreferenciájának vizsgálatára fókuszál. Különböző, alapvető képtípusok, majd egy hosszabb szöveg koreferenciarelációinak alapos elemzésével több szempontból is értékes eredményekkel szolgál ez a dolgozat: így szövegelméleti és stilisztikai hozadéka mellett az irodalmi interpretáció különböző formáihoz is hasznos kiindulópontot nyújt.

pontokat adhat. A *Gondolatok a képszerűség kifejezőeszközeinek tanításáról* című tanulmány az anyanyelvi nevelés sajátos szempontjából közelíti meg a nyelvi képeket. Nem lehet eléggé kiemelni e témaválasztás helyességét és hasznosságát. Csak egyetlen érvet hadd említsek: a mindennapi kommunikáció sikerességének egyik fontos feltétele az, hogy a nyelvhasználók tisztában legyenek a nyelvi képek természetével és ezáltal azok alkalmazásának, illetve értelmezésének eljárásmodjaival, ennek megalapozásában pedig döntő szerepe van az iskolai anyanyelvi nevelésnek. Domonkosi számos praktikus tanácsot ad ehhez dolgozatában, változatos, produktív gyakorlatokat javasol. Itt jegyzem meg – ugyan korábban is említettem volna, de mint a jó értelemben vett „didaktikusság”-hoz tartozó jellemző, leginkább talán ideillik –, hogy Domonkosi kötetében igen jó érzékkel és következetesen alkalmazza az olvasó értelmezését segítő, könnyen áttekinthető felosztásokat, táblázatokat.

A könyv harmadik nagy, az alakzatokat tárgyaló fejezetének első tanulmánya az alakzatok kutatásának retorikai örökségét összegzi, az ezt követő dolgozatok pedig egyes alakzatok funkcionális leírását adják különböző szövegtípusok, szövegpéldányok vizsgálatára építve. Az *alakzatok és a retorika* című tanulmány témájával látszólag egyszerű, valójában azonban rendkívül bonyolult kérdéseket vet fel: a retorikai hagyományban ugyanis gyakran gyökeresen eltérő, sőt nemegyszer önellentmondásokat tartalmazó alakzatértelmezések, -tipológiák is jelentkeztek. Így a szerzőnek nem egyszerűen a rendszerek leírása, hanem ezen túl ezek egymáshoz való viszonyának értelmezése és – mondhatni – kritikája is feladata volt. Ezáltal válik különösen hasznossá Domonkosi dolgozata: hiszen az újrarendelésnek, az új értelmezéseknek szükségességéről feltétele a korábbi tudományos eredmények megfelelő összegzése. A jól válogatott szakirodalomra épített áttekintés a kezdetektől, Gorgiasztól (i. e. 5. sz.) a 20. század végi modellekig jut el, jó eligazítást adva a leginkább vitatott kérdéskörökről: stíluserénynek, díszítménynek vagy éppen nyelvi vétségnek, szabályszerűségnek vagy éppen eltérésnek tekinthetjük-e az alakzatokat, hogyan osztályozhatók a figurák, hogyan viszonyul egymáshoz az alakzatok és a trópusok kategóriája? Napjaink egyik nagy hatású nyelvhasználati területéről ad leírást sajátos szempontja szerint a *Kérdésalakzatok az újságírás nyelvhasználatában* című dolgozat, amely a fő típusok, funkciók bemutatásával árnyalt képet mutat arról, hogy milyen lehetőségei is vannak a kérdésalakzatoknak az újságírás közléshelyzetében. Először is: állítás és értékelés, ezen belül a kérdés lehet cím, figyelemfelkeltő szöveg- vagy szövegrészindítás, az ábrázolás és az érvelés eszköze, a szöveget lezáró alakzat és értelmező erejű mondat. Ezután „átmeneti kategória”-ként vizsgálja Domonkosi a megválaszolt állítást és az „állítást habozásként”, végül pedig a „kérdés értékű, de nem tudakoló szerepű kérdések”-et tárgyalja, ilyenek felosztásában a kérdező által megválaszolt, az információt előkészítő kérdések, az egyetértető kérdések, a nyitva hagyott kérdések. Az *elhallgatva kimondás változatai: nyelvi megformáltság, működés és funkció a praeteritio alakzatában* című tanulmány azt a retorikai eljárást, illetve annak a retorikai eljárásnak az eredményét mutatja be, amelyben a megnyilatkozó úgy mutat be valamit, úgy beszél egy tárgyról, hogy közben azt nyilvánítja ki, hogy nem kíván beszélni róla. A szerző először számba veszi a különböző fogalomértelmezéseket az ókortól egészen napjainkig, eljutva az interakciós-pragmatikai, kognitív nyelvészeti megközelítésig. Ezt követi az alakzat megjelenési formáinak tipizálása és példamutatóan alapos elemzése, ahol is Domonkosi úgy épít a retorikai hagyományokra, hogy közben termékeny módon felhasználja a pragmatika, a konverzációelemzés, a funkcionális-kognitív nyelvészet és a szövegtan szempontjait és eredményeit is. A kötet utolsó tanulmánya Kazinczy Sallustius-fordításának *ö-zését* vizsgálja (*Az archaizálás alakzata a stílsekvivalencia szolgálatában: Kazinczy Sallustius-fordításának ö-zése*). Közismert tény, hogy milyen fontos szerepet töltött be Kazinczy munkásságában a műfordítás, ám viszonylag kevésbé ismert munkája Sallustius történeti művének fordítása, amelyen 30 éven át dolgozott. A különböző változatok keletkezésének, mint azt Domonkosi bemutatja, legfőbb oka az lehetett, hogy a fordító Sallustius „beszéde sajátosságait”, vagyis a legfőbb stílussajátosságokat, az archaikus formákat és a neologizmusokat saját szövegében is meg kívánta jeleníteni. Az eredeti és a fordítás „funkcionális egyenértékűségére való törekvés” a magyarázata annak, hogy az 1826-os kéziratban megjelennek az *ö-ző* alakok, amelyeknek részletes analízisével

ismerkedhetünk itt meg. A tanulmány fontos adalékokat szolgáltat Kazinczy nyelvszemléletéről, a nyelvről, a normáról és a nyelvi változatokról alkotott állásfoglalásáról.

Befejezésül-összegzésül először is engedtessek meg a recenzensnek egy nem túl eredeti, de mégis ide kívánczó gondolat: a külön keletkezett, ám valamiképpen egymás mellé került szövegek az „összeolvasás” által mindig új jelentést és jelentőséget kapnak. Különösen igaz ez akkor, ha – mint az ismertetett kötet esetében – az eredeti szövegek elméleti háttérüket tekintve is összetartoznak. A *Stíluselemzés, trópusok, alakzatok* kötet így összegződő jelentése által pedig kétségtelesen olyan eredményekhez juthatunk hozzá, amelyek nemcsak alkalmasak arra, hogy újragondoljuk és kiegészítsük tudásunkat a posztmodernről, a nyelvi képekről és az alakzatokról, hanem egyenesen felszólítást is jelentenek erre.

Pethő József